

Alexandra Evdokimova (Moscow)

**ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΑΡΑΓΜΑΤΑ
ΩΣ ΣΗΜΕΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΟΔΟΠΟΡΩΝ**

Στις βυζαντινές εκκλησίες υπάρχουν πολλά χαράγματα με ευχές, με αποσπάσματα από τα λειτουργικά κείμενα, με ονόματα και με άλλα διαφορετικά σημεία τα οποία άφησαν ενορίτες και προσκυνητές από διάφορους τόπους. Αυτά τα χαράγματα όμως είναι ανώνυμα και σήμερα μόνο πλάγιες ενδείξεις μας δίνουν πληροφορίες για τον τόπο προέλευσης εκείνου του Βυζαντινού που έγραψε κάτι σ' έναν εκκλησιαστικό τοίχο, σε μια τοιχογραφία ή σ' έναν στύλο. Αυτές οι πλάγιες ενδείξεις είναι ονόματα ή παρατσούκλια, τάξεις, σύντομες ονομασίες τοποθεσιών και ορισμένα λάθη σύνθεσης ή ορθογραφίας, καθώς και γλωσσικές παραλλαγές (θα συζητήσουμε την διαφορά μεταξύ τους αργότερα) και παλαιογραφικοί χαρακτήρες. Πιο εύκολα για την ερμηνεία είναι ονόματα, που μας δείχνουν την εθνικότητα του ιδιοκτήτη τους με την εξαίρεση τα πια διαδεδομένα. Παραδείγματος χάριν, στην Κριμαία η Αλλα Ιλίνιτσα Ρομαντσούκ βρήκε μια μικρή εικόνα από στεατίτο στην οποία υπάρχει ένα χάραγμα. Η ερευνήτρια δεν κατέφερε να διαβάσει αυτό το χάραγμα αλλά βασιζοντας σε ορισμένα αρχαιολογικά στοιχεία (κομμάτια στεατίτου και εργαλεία για την παραγωγή των ομοίων εικόνων) κατέληξε στο συμπέρασμα πως αυτή η εικόνα φτιάχτηκε στην Χερσόνησο της Ταυριδας. Μετά από ένα χρόνο η Αλλα Ιλινισνα μου έδειξε αυτό το χάραγμα και μου ζήτησε να το διαβάσω. Το διάβασα με τέτοιο τρόπο: "Άξητον λέγων έχει τῷ Κουμει(ικ) CΞIB"-, δηλαδή "Αυτός που μιλάει πήρε το πολύτιμο από τον Κουμεικ το 1204". Μια τέτοια ερμηνεία δεν είναι αναμφίβολη

αλλά όλοι οι χαρακτήρες με την εξαίρεση τη δεύτερη λέξη διαβάζονται καλά. Όταν είδα για πρώτη φορά την δεύτερη λέξη, σκέφτηκα, πως είναι τρίτη και πρέπει να διαβάσουμε κάτι τέτοιο: "ἄξει τον λόγον", δηλαδή- "πλήρωσε το λογαριασμό". Αλλά αν κοιτάξουμε πιο προσεκτικά, θα δούμε ότι μετά το λάμβδα στη λέξη "λόγον" δεν έχουμε κανένα όμικρον, έχουμε έψιλον και επομένως δεν μπορεί να είναι "ἄξει τον λέγον(τα)", όπου το τελείωμα της λέξης "λέγον(τα)" είναι γραμμένο με μια συντόμευση. Όμως δεν έχουμε ούτε ίχνο συντομεύσης ούτε και θέση γι' αυτή. Γι' αυτό το λόγο την παρούσα στιγμή αποδεχόμαστε την ερμηνεία: "Ἄξιτον λέγων έχει τῷ Κουμει(ικ) ϚΞΙΒ", δηλαδή- "αυτός που μιλάει πήρε το πολύτιμο από τον Κουμεικ το 1204". Με την ερμηνεία αυτή το εν λόγω χάραγμα δημοσιεύθηκε στη περυσινή συλλογή εκθέσεων της συνδιασκέψης εις μνήμην της Αλιίσας Βλαντίμιροβνας Βανκ. Σ' αυτό το χάραγμα έχουμε το όνομα Κουμείκ, το οποίο σύμφωνα με το λεξικό ονομάτων της εποχής των Παλαιολόγων, είναι όνομα ενός ανθρώπου από την Τραπεζούντα και επομένως η ως άνω εικόνα μπορεί να ήταν φτιαγμένη στην Τραπεζούντα ή στην Κριμαία από έναν άνθρωπο ο οποίος (ή οι γονείς του οποίου) ήρθεν από την Τραπεζούντα. Αν η εικόνα αυτή προέρχεται από την Τραπεζούντα, είναι πιθανό να την έχει φέρει στην Κριμαία ένας οδοιπόρος που τη χάρισε ή πούλησε σ'έναν κάτοικο της Χερσονήσου και με τέτοιο τρόπο αυτή η εικόνα βρέθηκε στα ερείπια ενός σπιτιού.

Στο βιβλίο του Ορλάνδου για τα χαράγματα των βυζαντινών χρόνων στο Παρθενώνα δημοσιέτηκε ένα χάραγμα με νομμερο 53 "(θεοτ(ό)κε, βοίθη σι Στεφάνου ἀναγνώ(στου) Ἀγ(ίας) [Σ]ωφίας [δ]ούλου Χ(ριστο)ῦ κ(αι) τ(ῶν) χριστιαν(ῶν) ἀδ(ελφῶν)" στον οποίο πρόκειται για τον αγαγνώστη Αγίας Σοφίας. Αν δεν έχουμε την εξήγηση για ποιά Σοφία πρόκειται μπορεί να είναι μόνο δύο δυνατότητες: Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης και Αγία Σοφία της Αθήνας αν υπήρχε, αλλά δεν μπόρεσα να βρω καμία πληροφορία για την ύπαρξη της εκκλησίας με τέτοιο όνομα στην Αθήνα. Εφόσον ξέρουμε, ότι μόνο μια πόλη του βυζαντινού κράτους μπόρούσε να ονομαζόταν απλά Πόλη με κεφαλαίον γράμμα και αυτή η πόλη είναι Κωνσταντινούπολη. Είναι λογικό να υποθέσεις ότι μόνο μια εκκλησία της Αγίας Σοφίας μπορεί να είναι απλά Αγία Σοφία- αυτή η ίδια στην Κωνσταντινούπολη. Αν βλέπουμε σε άλλες χαρακτήρες αυτού του

χαράγματος· θα δούμε κάποια ορθογραφικά λάθη και μια φόρμουλα του υψηλού στυλ· «χριστιανών αδελφών». Χρησιμοποίηση τέτοιας φόρμουλας μας δείχνει την πολυμάθεια του συγγραφέα αλλά κάποια λάθη, απεικονίζοντα την προφορά του επιβεβαιώνουν την θεωρία του Μπορίς Ανδρέεβιτς Ουσπένσκι για το σύστημα της εκπαίδευσης στα βυζαντινά χρόνια, ότι περισσότερα σπούδαζαν να διαβάζουν και το γράψιμο δεν ήταν τόσο προχωρημένο. Αν εξετάζουμε αυτά τα λάθη και τα συγκρίνουμε με τα δεδομένα άλλων χαραγμάτων από διάφορους τόπους, θα είναι καταφανές ότι αυτός που γράφει είτε καταγεται από την Αθήνα είτε μιμήθηκε την γραφή την οποία είδε στα τείχη.

Η γραφή του όμικρον και οι άλλες ορθογραφικές αποδοχές του στα χαράγματα των διαφορετικών τοποθεσιών μας δείχνει τέτοιος πίνακας (βλ. πίνακας 1).

Ας εξετάσουμε αυτόν τον πίνακα, στη Κωνσταντινούπολη υπάρχει μόνο ένα λάθος στη γραφή του όμικρον, στην Αθήνα υπάρχουν κάποια λάθη αλλά το ποσοστό της σωστής γραφής είναι πάρα πολύ υψηλό.

Η γραφή της ήτας και οι άλλες ορθογραφικές αποδοχές της (βλ. πίνακας 2).

Όπως δείχνει αυτός ο πίνακας στη Κωνσταντινούπολη δεν υπήρχε αντικατάσταση της ήτα με ιότα, αλλά στη Αθήνα αυτή η αντικατάσταση επεκτάθηκε. Αυτό είναι πρώτο σημείο της ορθογραφικής μίμησης ή της δυνατής καταγωγής από την Αθήνα και πιθανώς από τους Σλάβους.

Η γραφή του έψιλον ιότα και οι άλλες ορθογραφικές αποδοχές του (βλ. πίνακας 3).

Η αντικατάσταση του έψιλον ιότα με ήτα στην κλίση είναι σηνηθής, αλλά στη Αθήνα βρίσκεται συχνότερα και μπορεί να είναι δεύτερο σημείο.

Όπως βλέπουμε η γνώση των τάσεων στα ορθογραφικά λάθη ή στις γλωσσικές παραλλαγές μπορεί να μας βοηθήει να χαρακτηρίσουμε τον άνθρωπο, ο οποίος γράφει κάτι. Ποια διαφορά υπάρχει μεταξύ των ορθογραφικών λαθών και των γλωσσικών παραλλαγών; Δεν είναι τόσο εύκολη ερώτηση, αλλά πρέπει να βρούμε κάποια απάντηση πριν να πάμε παρακάτω. Όταν δούμε ότι η ορθογραφία είναι γενικά λαθεμένη σε σύγκριση με την αρχαία ελληνική πρέπει να

καταλαβουμε αν είναι τέτοια γραφή μια τάση ή όχι. Αν είναι τάση λοιπόν μπορεί να είναι γλωσσική παραλλαγή, όπως στα θεσσαλικά στη θέση του «αι» έγραφαν «ει» (Μπακ, 30) και αυτό δεν ήταν λάθος αλλά μια ιδιότητα της διαλέκτου. Δεν έχουμε αρκετή πληροφορία για τις βυζαντινές διαλέκτους και κάποια λάθη μπορεί να είναι και χαρακτηριστικά της διαλέκτου και απεικονήσεις της γλωσσικής αλλαγής.

Στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας στην Κίεβ υπάρχουν πολλά παραδείγματα, τα οποία δεν είναι καθόλου λάθη, αλλά κάτι άλλο. Ας εξετάσουμε δύο απ'αυτά. Πρώτο είναι η λέξη αλελούηα- έψιλον στη θέση της ήτας, ένα λάμβδα αντί των δύο λαμβδών, ήτα αντί του ιότα. Πρώτη αλλαγή του ήτα με έψιλον είναι χαρακτηριστική για μια σειρά των διαλέκτων όπως η Καππαδοκιανή και κάποιες στις Νεσσάν, μια πόλη στη βυζαντινή Συρία, και γι'αυτό ο άνθρωπος που εγράψε αυτό το χάραγμα μπορεί να είναι από την Συρία ή από την Καππαδοκία. Η αποκοπή ενός από τα διπλά σύμφωνα άρχισε και στη ελληνιστική εποχή, και δεν μπορεί να μας δείξει τίποτα για την καταγωγή αυτού του φαινομένου. Για την ερμηνεία της αλλαγής του ιότα με ήτα να δούμε τον πίνακα (βλ. πίνακας 4).

Η κατάσταση μ'αυτη την αλλαγή στην Κίεβ είναι εξαιρετική, μόνο η Καππαδοκία έχει σ'αυτόν τον δείκτη περισσότερο σε είκοσι τοις εκατό. Αυτό το γεγονός εξηγείται έτσι: στη σλαβική γλώσσα τα παρόμοια γράμματα ήταν γράμματα-διπλότυπα, η γραφή τους ρύθμισε με τους ορθογραφικές κανόνες και δεν εξαρτώταν από την προφορά. Οι Σλάβοι μετέφεραν την πραγματικότητα της δικής τους γλώσσας στην ελληνική.

Το δεύτερο παράδειγμα για το οποίο θέλω να πω είναι Γηόργιον· – ήτα στη θέση του έψιλον, ομικρόν αντί του ωμέγα και ήτα στη θέση του ιότα. Δεν θέλω να επαναλαμβάνω για την δεύτερη και την τρίτη αλλαγή, ομοίες με τις εξετασμένες παραπάνω. Ας κοιτάξουμε στην πρώτη, στην χρησιμοποίηση της ήτας αντι του έψιλον· σε κάποιες διαλέκτους της βυζαντινής εποχής (καππαδοκιανή και κάτω ιταλική) αυτη η αλλαγή έγινε χωρίς τόνο. Γιγγκακ γράφει το ίδιο για τις βυζαντινές παπύρους. Μαίισερ εκδηλώνει για τους νωρίτερα παπύρους ότι υπάρχει μια τάση- το έψιλον πριν ωμέγα αλλάζει σε ήτα. Αλλά υπάρχει και άλλη ερμηνεία σε ένα χάρτη γραμμένο στον φλοίο της σημύδας έχουμε Γιούργη, σλαβική παραλλαγή του όνοματος

Γεώργιον, η οποία εμφανίστηκε για να διαφύγει την χασμωδία στη ρίζα της λέξης.

Όπως είδατε η γνώση των τάσεων της αναπτύξης της γλώσσας και των διαλέκτων της μπορεί να μας βοηθεί να ερμηνεύει τα χαράγματα και να βρει εξηγήσεις για την καταγωγή του ανθρώπου που τα έγραψε. Τα περισσότερα δημοσιευμένα χαράγματα δεν έχουν ούτε εικόνες ούτε περιγραφή των παλαιωγραφικών χαρακτήρων, γι' αυτό δεν μπορούμε τώρα ούτε να κάνουμε το ίδιο με παλαιογραφικές χαρακτήρες ούτε να καταλάβουμε αν είναι πιθανό.

Τοποθεσία	Κιεβ		Κωνσταντινούπο		Αθήνα		Καππαδοκία				Νοβία	
	ω/ο	ο/ω	ω/ο	ο/ω	ω/ο	ο/ω	ω/ο	ο/ω	ω/ο	ο/ω	ο	ω/ο
Υφάμμο(τα) Με τόνο	Βάση	1+3- 36%	3+3- 54%	0	13+1	56+19- 95%	2+2-5%	0	76+15-94%	3+2-5%	1-1%	8
	Κλίση	5+1- 100%		3+2		24+6- 91%	3-9%	55+4				0+1- 50%
Χωρίς τόνο	Βάση	22+3		23+5		120+30- 94%	11-6%	121+24- 94%	8-5%	3-1%	6+3	
	Κλίση	1+10- 91%	0+1- 1%	1+1		15+3- 79%	0-5-21%	17+10- 94%	1-3%	1-3%	4	
	Βάση	23- 92%	2-8%	14		117- 98,4%	2-1,6%	155- 95,2%	8- 4,8%		7	
	Κλίση	30+8		12+7,95%	0+1- 5%	86+34- 98,4%	1+1- 1,6%	153+25-97%	6-3%		12+2- 94%	0+1- -6%

πίνακας 1

Τοποθεσία	Κιεβ	Κωνσταντιν ούπολη			Αθήνα			Κατπαδοκία					Νουβία			
		η	νή	εή	η	νή	εή	η	νή	εή	ση	νή	εή	η	νή	
Με τόνο	Βάση λεξή ονομα	23+	1+6		18+4	1-	416	106+19	14+3	1-	1-	65+	3-	1-	2+1	5-
		2-	179		-	416	%	80,6%	10,9%	0,6%	0,6%	11-	3,7%	125	5-	22,7%
		641	%		91,6	%				%		99%		%	773	
	Κλίση λεξή ονομα	1-	1-		2+1		15					13+				
		50%	50%									2				
Χωρίς τόνο	Βάση λεξή τόνο μα	0+4		1	5+2		89+30-	22+9-	2-	2-		33-		12,9%	7+4	
							84,8%	20,3%	1,3	%		%				
		6-	1-		1		21-	9+1-				23			1	
		858	142				67,8%	32,2%								
		%	%													
Κλίση η	λεξή τόνο μα	3-	1-		5		44					31-			4	
		60%	20%									96,9		13,1%		
		1+5	0+1-		15+5		50+16-	8-				26+				
		857	143				89,2%	10,8%				11				
		%	%													

πίνακας 2

Τοποθεσία Υγράμια(τα)		Κιεβ			Κωνσταντινούπολη			Αθήνα			Καπαδοκία			Νοββία	
		αι	ηβ	υβ	αι	ηβ	υβ	αι	ηβ	υβ	αι	ηβ	υβ	αι	υβ
Με τόνο	Βάση		2+1 75%	0+1 25%	5+2 43,75%	2- 12,5%	7- 43,75%	0+2 14,2%	3+1 28,4%	1- 33,3%	7- 50%	3+1 28,4%	1- 8,1%		1
	Κλίση				1			1- 33,3%	1- 33,3%	1- 33,3%	1- 33,3%	1- 33,3%	1- 33,3%		
Χωρίς τόνο	Βάση		3+1 80%	0+1 20%	33+1 41,9%	22- 27,8%	15- 18,9%	1- 6,6%	8- 53,3%						
	Κλίση				2										
Κλίση	Βάση		3		9,82%	1-9%		1- 9%	6- 37,5%	4- 25%	5- 31,25%	1- 6,25%			
	Κλίση		6+0%	3+0%	6+0%	16- 27,3%	36- 62%								
	Μετά τόνου		8- 36,4												
	Μετά τόνου														

πίνακας 3

Τοποθεσία	Κριβ			Κορινθιανοί/οι			Αθήνα			Καρπαθώκιά			Νοβία			
	ι	η/ι	υ/ι	ι	η/ι	ο/ι	ι	η/ι	ο/ι	ι	η/ι	ο/ι	ι	η/ι	ο/ι	
Υδάμια(τα)																
Μελέτη ση όνομα	3			4+9 88%	1+1 14%		59+66 93,9%	6-8 0,7%	1-07 %	26+20 34,5%	3-2 3,7%	3+8 91,6%	1-84 %			
Καλέτη ση όνομα				2			5			5-83,8% 16,6%						
Χελέτη ση όνομα	0+4 22%	2+4 33%	+8 44 %	11+14 94%	0+1 3%	1-3%	127+62 91,7%	6-5 5,3%	2-0,9%	48+36 58,5%	1-06 %	10+14 83,7%	3-107 %		1-3,9%	
Φιόν ση όνομα	1+1 18%	5+4 82%		1+6 88%	0+1 12%	0+1 3%	15+14 85,6%	4-17,4 %		28+6 69,3	12+2 28,5%					
Καλέτη ση όνομα				4				2		1						
Μελέτη ση όνομα	1-25%	1+1 50%					20+1 95,5%		1-4,5%	28+2 54,5%	13-23,6%	11-20,3 %	1-1,8 %			

πίνακας 4